

5. Івашків Галина Декор української народної кераміки XVI – першої половини XX століть. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007. – 544 с.
6. Гугля В. Дрібна керамічна пластика Чигиринщини XVII–XVIII ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К. : Часи козацькі, 2004. – С. 101–106.
7. Коваленко О. Гончарство Полтави XVIII століття. – Опішне: УН, 2018. – 448 с.

УДК 394

ДИТЯЧА НАРОДНА ІГРАШКА У ДОСЛІДЖЕННЯХ МАРКА ГРУШЕВСЬКОГО

**Аліна Андрєєва
(м. Луцьк)**

Важливий аспект дослідження ігрової культури – розуміння сутності гри, як певної творчої діяльності людини та її складової – іграшки. У статті проаналізовано види дитячої народної іграшки, зафіксовані в етнографічних дослідженнях українського етнографа та церковного діяча Марка Грушевського. Подано опис матеріалів та технології виготовлення дитячих народних іграшок.

Ключові слова: народна іграшка, етнопедагогіка, Марко Грушевський, дитина, дитинство, Чигиринщина.

В сучасній соціокультурній ситуації спостерігається відродження традицій народної педагогіки. Народна педагогіка як складова частина колективної народної творчості представлена педагогічною спадщиною, відображеною в народних іграх та іграшках, яким завжди приділялося важливе освітнє значення. Ігри та іграшки слугували засобом виховання характеру, надаючи колориту етнопедагогічному освітньому середовищу. Однак, вивчення регіональних особливостей народної культури демонструє спад інтересу до народної іграшки.

У загальному аспекті дослідження української народної дитячої іграшки висвітлено в ґрунтовних працях сучасних науковців О. Найдена [7] та Л. Герус [1]. Характеризуючи традиційну іграшку в сфері дитячого виховання, автори зупиняються на варіантах класифікації іграшок і описують їхні класифікаційні ознаки.

Протягом останніх двадцяти років систематично з'являються наукові роботи, у яких аналізуються питання виховної ролі народної дитячої іграшки у школі та в родині. Це статті Г. Кільової [5], Л. Сорочук [8] та ін. Проблему сучасного виробництва народної дитячої іграшки підняв у своїй праці Л. Демидчук [3]. Однак, першим дослідником етнографії дитинства та української народної іграшки вважається Марко

Грушевський. Саме його етнографічні розвідки стали першоосновою наступних відкриттів та студій.

Ім'я о. Марка Грушевського, етнографа та фольклориста, впродовж довгих десятиліть було незаслужено забуте. Він став одним із перших дослідників, який зробив спробу виявити глибинні витoki усталених народних традицій та їх трансформацію під впливом змін в укладі селянської родини. Матеріали, зібрані на Чигиринщині протягом 1898-1900 рр., були оформлені в двотомну працю «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу» [2], яку систематизував український мовознавець та історик Зенон Кузеля, видані у VIII–IX томах «Матеріалів до української етнології» видавництва Наукового Товариства ім. Т.Г. Шевченка у Львові 1906-1907 рр. та в збірку «Дитячі забавки та гри усякі». Окрім того, подружжя Марія та Марко Грушевські зібрали цінні колекції ляльок-мотанок, які є сьогодні найбільш давніми.

Укладаючи наукові записи Марка Грушевського, Зенон Кузеля систематизував інформацію про народні іграшки за віковим принципом. Така класифікація враховує специфіку дитячого віку, на який були розраховані іграшки кін. XIX – поч. XX ст.

Вже на перших місяцях життя дитини, батьки використовували одні із найпростіших видів народних іграшок – брязкальця. Забавляли дітей такими методами з метою їх заспокоєння, якщо ті плачуть. Окрім іграшок, батьки використовували і звичайні побутові речі для забавляння дітей. Так, над дитячою колискою вішали яскраву стрічку чи крайку. Яскравий колір привертав увагу дитини і вона намагалася зловити її руками, лежачи в колисці. Слід сказати, що окрім іграшок, дорослі співали дітям колискові пісні та використовували примовки: «Роблять і «тутусі», «кують чобіток», «чучукають» (чучукають або чукають так: Підіймають у гору і приспівують: «гоп чук, чук!») і інші утіхи» [2, с. 29].

У віці 6-8 місяців діти зазвичай вже вміють самотійно сидіти, тому для них вибір іграшок стає більшим. Переважали серед забавок речі побутового вжитку: кухоль, ложка, пляшечка, черепки, тощо. Влітку до переліку іграшок додавалися речі природного походження: квіти, палички, дощечки. Також, дорослі самотійно виготовляли іграшки для дітей. Наприклад, прототип дитячого молотка – «довбенька»; м'ячик; іграшки з трави.

Подекуди для дітей майстрували іграшкові возики. Дитина не лише гралася таким возиком, але й могла зберігати в ньому дрібні забавки. Разом з тим, до іграшкового возика прив'язували нитку, щоб дитина могла його пересувати. Альтернативою возику є човники, ваганочки (миски) чи коряк – кругла посудина з ручкою для зачерпування й виливання води. Для дітей возик – одна із найкращих забавок. Як не було

готової іграшки, то діти самі її майстрували із підручних матеріалів. Бувало, що старші діти використовували для возика постоло (плетене взуття), рухали його за шнурівку, клали в нього забавки і розігрували діалоги:

«Що ти везеш, Марійко?»
«Молоду на скрині!» [2, с. 29]

Автор наводить кілька видів возиків та способи їх виготовлення. Один із них – возик-каре́та. Для створення такого виду возиків використовували лозу чи іншу гнучку деревину. Виготовлення такої іграшки характеризується наявністю значної кількості матеріалу та простотою виконання. Для створення возика-каре́ти потрібно взяти довгу лозину, розколовши її у товстішому кінці. Далі, з тонших лозин зігнути дві рівні дуги і зв'язати їх корінцем з лози, корою чи ликом (внутрішня частина кори молодих листяних дерев). Після цього, потрібно скласти їх зв'язаними навхрест угору. В місці, де сходяться ці складені навхрест дуги, взяти їх у лещата в розколіну лози і закріпити в обох кінцях. Недоліком такого возика є його незначний об'єм, що не дозволяє перевозити багато речей. Однак, якщо є достатньо матеріалу, то такий возик можна заплести як кошик, використовуючи лозу.

Іншим видом возиків, зафіксований дослідником, є возик-цяцька. Технологія виготовлення такого возика полягає в насадженні на одну вісь двох коліщат, вирізаних з дерева. Далі у вісь потрібно вставити палицю – це і буде готова іграшка, яку використовували для найменших дітей. Такий возик не дозволяє перевозити речі на собі, це є лише рухома дитяча іграшка. Задля того, щоб іграшка була цікавою і привабливою, її вдосконалювали і над нижніми коліщатами майстрували верхні, які зачіпляються за нижні і крутяться. Щоб виконати такий варіант возика, потрібно, на осі випилити отвори, в які вставляють кілки для верхніх коліщат. Витесати ще два коліщата, в яких зробити п'ять отворів: один посередині і чотири по кутках, на однаковій відстані один від одного. У чотири отвори по кутках протягнути чотири спиці, на спиці прикріпити друге коліща. Так, з двох коліщат виходить пристрій, схожий на барабан. Верхні коліщата нанизати на кілки, що виходять з осі так, щоб вони зачіпались за нижні і крутилися під час руху.

Зрідка, дітям грудного віку давали іграшки, які призначені для дітей старшого віку, яким вже більше року, наприклад, динамічні іграшки: ковалі, брязкальця із свинячого міхура та інші. У своєму дослідженні Марко Грушевський наводить детальний опис виготовлення цих забавок. Для виготовлення брязкальця використовували матеріали тваринного походження: сечовий міхур кабана, гусяча трахея тощо. Наведемо технологію виготовлення брязкальця із сечового міхура. Брала сечовий

міхур кабана та вичищали його в попелі. Міхур, під час вичищення, набував білого кольору і в нього вкидали кілька горошин. Вставивши в отвір очеретину, наповнювали повітрям кульку і зав'язували її так, щоб повітря не виходило. Далі, клали кульку на комин для висихання, після чого, кульку розфарбовували і бавилися, беручи іграшку за очеретину.

Іншою поширеною дитячою забавкою є дзига, яка і сьогодні не втрачає актуальності. Зупинимось на двох видах іграшки. Один з видів – дзига-веретено. Для виготовлення такої іграшки потрібно вистругати з дощечки коліща – по краях тонше, посередині товстіше (для міцності і легкості). Посередині прорізати отвір, в який потрібно щільно прикріпити палицю, схожу на веретено (з одного краю тоншу). Далі, взяти у долоні довший край, прокручуючи його між долонями якнайшвидше і поставити на площині, щоб привести дзигу в рух. Чим швидше закрутити дзигу долонями, тим дужче вона буде крутитися.

Марко Грушевський наводить інший різновид дзиги – дзига-іграшка. Для основи такої дзиги використовують дерев'яний брусок, оброблений на чотири кути, товщиною з вершок (1,4 см). Недалеко від краю потрібно прокрутити великий круглий отвір. На бічній грані прокрутити майже вдвічі менший отвір так, щоб його середина зустрілася із серединою першого отвору. Від цих отворів відступити і застругати брусок так, щоб іграшку було зручно тримати у руках. До цього потрібно зробити шапочку з ніжкою посередині і вставити її у більший отвір навиліт. З іншого боку від ніжки на шапці виточити і заокруглити кінчик – «шпоньку». Для того, щоб закрутити дзигу, цю «шпоньку» потрібно туго обв'язати міцною мотузкою, яку потім протягнути через більший отвір у менший, одразу за мотузкою вставити шапочку. Для того, щоб привести дзигу в рух, потрібно різко потягнути за кінець мотузки, що йде з більшого отвору і швидко спустити дзигу з бруска на рівну поверхню. В такому випадку мотузка залишиться у руці, а шапочка на «шпоньці» буде крутитися та дзижчати.

До трьох років у дитини з'являється велика кількість нових навичок: удосконалюється її фізичний, розумовий та емоційний розвиток, мова, дрібна моторика та навички спілкування. Українська дитина на третьому році життя розвивалася і зростала, переважно, серед старших дітей. Автор наводить перелік іграшок, які є характерними для сприйняття дітей трирічного віку. Це такі іграшки, як деркач, пильщик, ковалі, гойдалки, млинок, тарахкотало, возик, ніжик, чайка й хрущ, молоток, довбенька, а також грають у муштру, пічки, гуси, хатки, гірчак, виготовляють різноманітні пишалки із лози і трави, на які підсвистують пісні і передражнюють птахів, сопілки, дудки з гарбуза, ляльки-мотанки

та ін. Щоправда, перераховані іграшки використовувалися не лише дітьми на третім році життя, але, також, меншими і старшими [2, с. 136].

Як ми зазначали раніше, автор приділяє значну увагу технологіям виготовлення народних іграшок, тому наведемо описи виготовлення кількох іграшок із перерахованих. До прикладу, одна із найпростіших народних іграшок – вурдало (вуркотьоло), яку виготовляли із тваринних кісток, а пізніше, на зміну кісткам почали використовувати гудзики. Для створення вурдала, потрібно взяти однакову з обох кінців кісточку з баранячої або свинячої ноги та прокрутити посередині отвір. Міцну мотузку (з вовняної пряжі) протягнути крізь отвір двічі і зв'язати кінці. Як іграшка готова, надягають петлі мотузки на пальці і обертають вурдало. Чим швидше обертати, тим голосніший звук видає вурдало (вур-вур-вур).

Іншою, поширеною на всій території України народною іграшкою є деркач (деркотало, деркало), однак Марко Грушевський звертає увагу на наявність народної гри з однойменною назвою, яку не слід ототожнювати з іграшкою. Деркач – це дерев'яна іграшка, яка складається з таких елементів: валок, хвірточка або драбинка та язичок (трищітка) Діти беруть рукою за держак і крутять деркача, язичок зачіпляється за зубчики і дерчить, чим швидше, тим голосніше. Автор зазначає, що ця іграшка особливо поширена серед дітей-пастухів, адже пастухи розважаються нею при випасі овець.

До динамічних народних іграшок належать пилник (пильщик) та ковалі. Для виготовлення пилника, потрібно витесати з дерева фігуру людини. Розмір іграшки може варіюватися: автор зафіксував факт, що пилника могли робити завбільшки з лікоть. Далі потрібно прокрутити отвір посередині фігури, забити у нього кілок, з іншого краю тупий та пласкуватий. Після цього вистругати з довгого бруска дерева пилку, в кінці якої прокрутити отвір та вкласти в неї кілок, повертаючи пилку зубцями до фігури людини. Нижній кінець пилки застругати і прикріпити до нього шматок дерева – «булаву». Для того, щоб іграшка рухалася, ставлять її на лаву, а пилка тоді спускається нижче лави (тому пилку роблять вдвічі довшу за фігуру). Якщо гойднути іграшку за голову чи за пилку, то вона почне рухатися, а її рухи будуть схожі на рухи людини, яка пиляє пилкою.

Впізнаваною народною іграшкою є інша динамічна іграшка – «ковалі». Цю забавку виготовляють із дерева: ножем вистругують фігурки ковалів з довгими, широко розставленими ногами. Між ногами ковалям прибивають дві дощечки, однакові за довжиною. Якщо потягнути двома руками за кінці кожної дощечки одночасно, то один коваль назад нахилиться, в той час як інший до нього опуститься. Якщо швидко перетягувати дощечки, то складається враження, ніби ковалі вклоняються

один одному. Посередині між ковалями прикріплюють маленький столичок з дерева – кувадро, а біля грудей – дерев'яні молоточки. Якщо захитати ковалями, то вони ще й по черзі замахують молотками. Діти, як граються іграшкою, приспівують: «А коваль коваля через ногу валя» [2, с. 100].

Загальновідомим є факт, що діти копіюють поведінку та дії дорослих, а це не могло не відобразитися на ігровій культурі. Тому, у своїх іграх діти копіювали види сільськогосподарських робіт та виготовляли іграшкові інструменти з підручних матеріалів: «Відро або діжку, як треба швидко, з огірка-жовтяка виробляють і граються ним. Як немає іншого матеріалу, то й картопля напоготові» [2, с. 139].

Часто майстрували іграшкове ральце з довгої і грубої лозини. Готове ральце діти брали за стебло і везли, а інша дитина трималася за ручку, щоб рало як слід у землю йшло.

Цікавою народною іграшкою, завдяки якій можна простежити тогочасний суспільно-політичний уклад життя українського народу є «солдат» та гра «муштра». Дітей зацікавлював процес муштрування солдатів-москалів, тому інтерес перейшов у гру і так з'явилися іграшки-солдати. Виготовляли їх з дощечки або, пізніше, з поширенням паперу в українських селах, вирізали з картону і розфарбовували солдата. На місці суглобів вставляли гвинти, щоб руки і ноги рухалися, якщо його підняти. Марко Грушевський детально описує, як діти гралася іграшковими солдатами: «В голові москалеві протягують дротину, беруть за неї, приказуючи муштру солдатську: «Праворуч, ліворуч», повертають ним. Потім, як змуштрують тропака навприсядки, такі викрутаси солдат робить, що діти регочуть, за животи беруться» [2, с. 136].

Одним із найпоширеніших видів народних іграшок по нині є ляльки-мотанки, яких на Чигиринщині називали «кукли». Ляльками бавилися лише дівчатка. Іноді і дорослі дівчата, які були на виданні, досі гралася ними, а як заміж виходили, то клали іграшки в свою скриню. Такі речі не схвалювалися людьми, хоча з усмішкою пробачалися. Свої ляльки дівчата тримали подалі від хлопців, адже хлопці вороже ставилися до таких дівочих забав, викрадаючи та глумлячись над ляльками. Існують різноманітні види ляльок: ляльки-молодиці, ляльки-дівчата, зрідка ляльки-баби і дитинка у сповитку. Ляльки виготовляли із тканини, яка мала різні назви: крам, крамники, крамки, прибор, приборники.

Для того, щоб виготовити вузлову ляльку, спочатку жували хліб в роті, з нього ліпили кульку, клали її у шматок полотна, зав'язували як вузлик ниткою, формували голівку ляльки, а зверху притискали, щоб голова мала форму очіпка у молодиці чи стрічки у дівчини. Після того, як висихав хліб у вузлику і голова набувала потрібної форми, вив'язували

голову, наче молодицю, хусткою, або, якщо робили ляльку-дівчину, вичісували косу з прядива і, узявши за лоб, позаду заплітали її з кісниками і стрічками. У вузлик-голівку, на місці, де він зав'язаний і де була у ляльки шия, прикріплювали коротку паличку або ще більше обмотували її, щоб була основа для прикріплення сорочки. Руки у такої ляльки відсутні, лише прикріплювали рукави й уставки і одягали керсет. Далі, на поясі намотували мотузку чи прядива і ним прив'язували спідницю, запаску чи плахту, попередницю чи фартух. Майструючи ляльки, незаміжні дівчата співали весільні пісні. Бувало так, що дівчинка мала близько двадцяти ляльок, і носила їх постійно із собою, ба більше, кожній ляльці давала ім'я. Марко Грушевський наводить цікаві спостереження старших людей про відмінності дівочих та хлоп'ячих вподобань: «Старші люди дивуються: «Чом хлопці до цього байдужі такі?! Їм сокирка, ніжик, батіг потрібні, з палички ножика зробить і буде носитися. Своє і дівчинка віщує, і як ляльки нема, оцваночок буде в заполі носити. Кожне до свого тягнеться, чия кому стать» [2, с. 114-115].

Зважаючи на те, що в теплу пору року діти постійно перебували на природі, то іграшки вони виготовляли із підручних природніх матеріалів. Так, із лози і трави виготовляли різноманітні пищалки, які ставали для дітей їхніми першими музичними інструментами. Граючи в них, діти підсвистували пісні та мелодії, а також передражнявали звуки птахів. Окрім того, виготовляли дудки з гарбуза, сопілки, тощо.

Разом з тим, із рослин виготовляли іграшки-хрести. Так, майстрували хрести із очерету. Брала кілька менших очеретин, з яких робили перехрестя і клали перехрестя на довгу очеретину, підтримуючи посередині лівою рукою. Зверху й знизу перехрестя обкладали двома коротшими очеретинками (щоб добре трималося). Такий хрест діти носили у руках, коли гуртом кудись йшли, ставили його на горбочку та подекуди називали «корогвою». Старші хлопці виготовляли дерев'яні хрести за допомогою ножів. Дерев'яні хрести прибивали на воротах у дворі або в загороді, а якщо гарний хрест хтось майстрував – то розміщували в хаті на покуті, на вікні або на стіні між іконами.

Подекуди виготовляли хрести із соломи. Щоправда, на відміну від дерев'яних та очеретяних хрестів, солом'яні хрести виготовляли переважно дівчатка. Для того, щоб зробити солом'яний хрест, потрібно взяти кілька пучечків мокрої пшениці по одному-два десятка колосків у кожному та щільно зв'язати. Іноді в середину вкладали паличку для міцності хреста. Кінці пшениці потрібно загнути до середини на обручикові з соломинок та прикласти дерев'яну паличку.

Інший варіант солом'яного хреста можна виготовити, рівно складаючи колосок до колоска і щільно зв'язуючи їх, а потім прикрасити

вінком із колосків або васильків, чи інших сухих та запашних квітів. Такий хрест святили на свято Маковія і зберігали за іконами. Іноді і дорослі жінки, виготовляли солом'яний хрест із колосків пшениці, сосни чи квітів і розміщували між іконами на стіні, прикрашаючи хату [2, с. 114].

Ми вже згадували, що часто батьки та діти використовували примовки у своїх іграх. Цікаве спостереження записав Марко Грушевський про рослину гірчак: «Діти, як пасуть, або так у огороді де побачать гірчак, то чистять його, а самий лопуцьок труть, крутять у руках, щоб звяв геть чисто і тоді їдять. А як труть, то усяк і приказують:

*«Гірчачок, молочок,
Свині пас, не допас,
Свиня рох! Чом не здох!»* [2, с. 104-105]

На відміну від трирічного віку, дитина на четвертім році життя намагається пізнати навколишній світ і вже ставить багато питань, у неї розвивається мовлення і розширюються соціальні контакти. Чотирирічна дитина активно навчається за допомогою ігор та іграшок, тому в цей період вони дуже важливі.

Окремо варто згадати про забаву «млинок», яку виготовляли старші діти. Таку іграшку можна виготовити з очерету, дерева чи соломи. Для виготовлення очеретяного млинка потрібно обрати рівні, не дуже широкі очеретини, вирізати з них дудки та сформувати з дудок хрест. Далі потрібно протягти у хрест вистругану з дерева паличку, а під самим хрестом у найдовшій дудці вирізати отвір. Така іграшка буде рухатися від подуву вітру. Окрім такого млинка, виготовляли також з очерету млинок на воді. Якщо покласти млинок на струмок чи річку, то вода приведе крила млинка в рух. Однак, з водою гірше боротися, ніж з вітром, адже вода може затопити млинок. В такому випадку потрібно зробити загату з валком і розмістити на неї млинок.

Схожий до очеретяного млинка, млинок на хвостівнику. Особливість цієї іграшки полягає в тому, що вона показує рух вітру. Такий млинок роблять із виструганої дощечки з отвором посередині. Завдяки затесаним навскіс краям, млинок схожий на великий справжній вітряк. До крил млинка роблять хвостівник (держак) з рівної палиці, в якому прокручують отвір для дрючка і прив'язують іграшку біля воріт або біля тину. Дослідник зазначає, що діти бігали із млинком на хвостівнику проти вітру, чіпляючи до нього очерет, ганчірку або квітку, або ж вирізали з дошки фігуру півня і прикріплювали її на хвостівнику [2, с. 125-128].

Дід-машкара – іграшка, якою бавилися діти старшого віку. Ця забавка значно відрізняється від попередніх, адже, це маска, яку вдягали на обличчя. Для виготовлення маски-діда потрібна кожушина з довгою вовною. Для того, щоб зробити обличчя, потрібно виголити шерсть на тому місці кожуха, де будуть щоки і лоб. На місцях бороди і брів вовну потрібно залишити. Вуса на маску пришити окремо, а вовну на бороді добре розмочити. На місцях носа, очей та рота потрібно вирізати отвори, обшити їх червоною тканиною, а зуби пришити з обструганих паличок. Були такі винахідники, що із тканини робили великого язика. Готову маску одягають на обличчя, зав'язують на потилиці мотузками, а на голову одягають головний убір - шапку або бриля, ще й горба сформують, як у справжнього діда та імітують поведінку дідів: «...зігнеться у п'ять погібелів з костуром в руках і ходить з торбою, ніби старець. Шамкаючи ротом, гониться за дітьми, начебто вони в город лізуть. І гляди – так вичитує, сварячись, що без машкари й на думку не спало б. А то ще й ворожить. Про старовину розказує, як колись було і ще далі буде. Як по Писанію все вичитує» [2, с. 124]. Іноді маску виготовляють з конопель і прядива, нашиваючи їх як бороду і вуса на тканину.

Іншою поширеною народною іграшкою є «голуби». Голубів виготовляли і хлопці, і дівчата, однак хлопці майстрували ці іграшки з дерева, а дівчата використовували папір або тканину. Також використовували для виготовлення забавки такі матеріали як тісто, віск або глину, з яких робили голову голуба. Однак, найлегший спосіб виготовлення іграшки – із використанням паперу чи тканини. Шматок паперу складали у складки на місці, де повинна бути голівка та зв'язували ниткою, а хвіст і середину голуба розпускали якнайдужче для створення об'єму. Голуб був готовий, коли прикріплювали лапи з дротиків та паперові крила. Такий спосіб використовували і при виготовленні голуба з тканини. Часто іграшковими голубами прикрашали оселю, прибиваючи на стелю та розміщуючи біля образів [2, с. 138-139]. Дітей в п'ятирічному віці починали активно залучати до хатньої та сільськогосподарської роботи, а іграшок та ігор ставало більше. В літній період діти пасли худобу на вигонах, а взимку навчалися в школі, вигадуючи собі різноманітні забави. Крім вище перерахованих іграшок поширеними були ще «пукавки» та «сцикавки». Пукавку виготовляли із широкої та рівної гілки бузини або калини завдовжки майже піваршина (35 см) і вичищали з неї м'яку серцевину паличкою з міцного дерева. В результаті отримували дудку, до якої робили кулі з клоччя і шомпол із гілки дерева. Якщо куля перебувала в середині дудки, то казали, що пукавка «заряджена». Цими кулями стріляли за допомогою шомпола, а вистрілюючи, дудка видавала гучний ляскіт. Для гучності навмисне обирали лунасте дерево (каліну) [2, с. 157]. Щодо сцикавки, то цю іграшку виготовляли так, як пукавку,

однак з неї не стріляли кулями, а виприскували воду. Спочатку дудку заряджали – набирали води за допомогою шомпола, а потім воду виприскували з дудки, різко натискаючи на шомпол.

Досліднику вдалося зафіксувати народну забавку – ковіньки (патерики), більше відомі нам як ключки. Найбільш цікавим для дітей був процес виготовлення ковіньок, які майстрували із лозини. На вогні підігрівали один кінець лозини і загинали його. Далі лоза підсихала, зберігаючи надану їй форму, та була готова до використання. Взимку ковіньки виготовляли із соломи за описаною вище технологією, однак із соломою поводитися обережно, адже це крихкий матеріал.

Окремо варто звернути увагу на народні іграшки – пращі. Є кілька видів пращ, відомі нам як «рогатки». Наприклад, ріжок-праща. Для такої іграшки потрібно знайти палицю, що розходить на два ріжки. До ріжок потрібно прикріпити резинку або мотузку, що має здатність розтягуватися. Автор зазначає, що мотузку брали від старих черевиків або калош. Для пращі потрібно зробити паперову або ганчір'яну кулю, якою будемо стріляти. Як все готово, кулю зачепити за резинку однією рукою, а іншою тримати саму пращу. Добре натягнути резинку, прицілитися та пустити – резинка й запустить кулю. Діти зазвичай намагалися влучити один в одного, стріляючи кулями.

Інший варіант рогатки-пращі – праща з ремінця. З ременя шили калитку (торбинку), до якої прив'язували мотузку. В калитку клали камінець круглої форми і, намотавши ремінь на руку, розмахували калиткою та кидали, хто далі. Слід сказати, що граючись цієї іграшкою, необхідно володіти неабиякою вправністю. Адже, за час, поки розкручують калитку, камінець тримається в пращі, а як розмотають, то камінчик вилітає і летить дуже далеко [2, с. 157].

Цікавою іграшкою українських дітей була журавель-клацалка. Для виготовлення журавля, потрібно близько двадцяти дерев'яних дощечок довжиною піваршина (35 см), а шириною пальців два. У кожній дощечці потрібно прокрутити три отвори на однаковій відстані. Перші дві дощечки потрібно зробити з держакми на одному кінці, а решту – вистругати як журавлиний дзьоб. Після цього, дощечки з'єднати навхрест посередині. Діти бралися за держакми журавля і розводили руки, складаючи палички разом – «гармошкою», а як зводили руки разом, то журавель вискакував дзьобом уперед. Задля розваги намагалися спіймати когось за носа або за чуба дзьобом журавля [2, с. 159].

Однією із улюблених іграшок хлопців була стрілка. Для виготовлення стрілки використовували сиру лозину, загинали її в дугу, а мотузкою зв'язували її на кінцях, щоб стрілка залишалася в натягнутому стані. Посередині лозини-дуги вирізали ярочок для закріплення стріл. Для

виготовлення стріл використовували рівні палиці, загострюючи їх на одному кінці. Вимірювали, щоб вона була з чверть довша від дуги, якщо поставити стрілу на мотузку. Щоб запустити стрілу, розміщували її на ярочку дуги гострим кінцем, лівою рукою трималися за дугу біля стріли, а правою за мотузку, притримуючи стрілку. Добре натягували мотузку, прицілювалися, пускали мотузку і дуга різко виштовхувала стрілу так, що вона далеко летіла [2, с. 161].

Однією із народних іграшок, яка з'явилася пізніше в селянському побуті, серед перерахованих вище забав, є паперовий змії. Перш за все, ця забава поширилася серед міського населення, а пізніше паперових зміїв почали запускати і в селах. Основу для змія виготовляли з чотирьох очеретин навхрест, перетнувши двома тоншими очеретинами по діагоналі та обклеюючи папером. За чотири кути змія прив'язували мотузки, зводячи їх разом та зав'язуючи вузлом, і прикріплювали до змія хвоста, важчого, ніж основа іграшки. Після того, як змії був готовий, його запускали в небо в полі або на вигоні. Вправніші діти прилаштували до змія паперовий ліхтарик із свічкою. Зазвичай свічка згорала, ліхтарик займався, іноді і сам змії згорав, що для дітей було цікавим видовищем [2, с. 158].

Слід зауважити, що окрім висвітлених у статті іграшок Марко Грушевський зафіксував десятки видів іграшок-морок та дитячих музичних інструментів, аналіз яких потребує детальнішого дослідження та уваги.

Отже, проаналізувавши види дитячої народної іграшки, зафіксовані в етнографічних дослідженнях українського етнографа та церковного діяча Марка Грушевського, можемо констатувати, що у традиційному українському середовищі іграм та іграшкам приділяли досить багато уваги. Адже, вони слугували першим засобом виховання та стимулом до подальшого розвитку дитячих почуттів. Безсумнівно, що опис матеріалів та запис технологій виготовлення дитячих народних іграшок, зафіксовані дослідником, складають наукову цінність для подальших досліджень теми.

Джерела і література:

1. Герус Л. М. Українська народна іграшка / Л. М. Герус. Львів: Афіша. 2004. 240 с.
2. Грушевський М., Кузеля З. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу. Репр. вид. 1907 р. Київ:Інтелектуальна книга, 2017. Ч.2. 196 с.
3. Демидчук Л.Б. Українська народна іграшка: минуле і сьогодення виробів народних промислів//Вісник Львівської комерційної академії. Серія товаровознавча. Випуск №16. Львів. 2016. С. 32–36.
4. Дем'яненко Н. Народні ляльки в іграшковій культурі Середньої Наддніпрянщини / Н. Дем'яненко С. 221–223.

5. Кільова Г. Народна іграшка як засіб виховання дітей // Рідна Школа. Випуск №6. 2010. С. 59–63.
6. Кукса Н. Культурно-просвітницька діяльність Марка Грушевського на Чигиринщині / Н.Кукса // Постать Марка Грушевського на зламі епох: історико-культурологічні візії. Збірник наукових праць. Київ, 2014. С. 129–136.
7. Найден О. Українська народна іграшка: Каталог. Київ: Видавничий дім «Стилос». 2006. 48 с.
8. Сорочук Л. Народна іграшка як вияв традицій народного виховання в українській родині // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Культурологія». Випуск №5. 2010. С. 645–653.

УДК 78.083.4(477.53)

МУЗИЧНА БУДОВА ТА ПОЕТИЧНІ ОБРАЗИ ТРАДИЦІЙНИХ КОЛИСАНОК ПОЛТАВЩИНИ

**Олексій Рогов
(м. Харків)**

У статті охарактеризовано традицію виконання дітям на Полтавщині від народження колискових пісень, які зберегли до сьогодні давні ознаки як у наспівах, так і в образах поетичного тексту народних пісень наближених до обрядових. Також висвітлюються закономірності у використанні типових персонажів колискових пісень: кіт, голуб, півень, вовк. Наголошується на руйнуванні, деградації традиції виконання колискових пісень Полтавського регіону порівнюючи записи фольклористів, етнологів XIX–XX століть виходячи із власних досліджень Полтавського регіону на сучасному етапі.

***Ключові слова:** колисанка, фольклор, пісня, музика, поетичний образ, дитина.*

Фольклористами та етнологами XIX та XX століть територія Полтавщини охоплена не повністю. У окремих регіонах, які досліджувались послідовно, зафіксований багатий для вивчення матеріал, як музичний так і етнологічний. Але у місцевості нижньої течії річки Ворскли, зокрема у Новосанжарському районі, послідовне вивчення фольклору проводиться останні 5 років колективом «Радослав», за участі автора статті. У процесі роботи пісенні та обрядові матеріали порівнюються із записами XIX – початку XX століття. У своїх роботах збирачі, фольклористи також звертали увагу і на традицію виконання колискових пісень. Багато варіантів розспівів колискових містять збірки 19 століття: В. Щепотьєва (Народныя пьсни, записаныя въ Полтавской губернии (съ нотами) – Полтава 1915), Милорадович В.П. Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губернии записане 1888-1895гг. Харьков 1897[3]. У 20 столітті збирали та досліджували